

Галина Сюта

**«ТВОЇ СЛОВА У КАЗКУ ОДЯГНУЛИСЬ...»
(слово-образ *мова* в сучасній
діаспорній поезії)**

Перша ознака, за якою ідентифікуємо *українськість* діаспорної поезії, — *мова*. Як стверджує представник молодшої генерації Нью-Йоркської групи Марія Ревакович, звернення

позаматерикових поетів до української мови як засобу особистісного креативного самовираження, констатації національної тожсамості свідчить про «певне почуття обов'язку супроти України й української літератури зокрема» (Ревакович М. Дещо про Нью-Йоркську групу // Світо-вид. — 1996. — №2. — С. 109). Природно, отже, що образ *мова* — ключова лінгвоментальна одиниця у поетичній системі ньюйоркців. Це своєрідний маркер їх причетності до простору української духовності, до національно-мовної пам'яті.

Лексико-семантичне структурування, профілювання слова-образу *мова* у поезії авторів Нью-Йоркської групи здійснюють лексеми *мова, говір, слово, пісня, вимова*. Їхню традиційну і визначальну для української мовно-поетичної свідомості позитивну оцінність акцентує послідовна сполучуваність із означеннями *рідний, людяний, співучий, дзвінкий, сопілковий, золотоустий, правдивий*. Такі романтично забарвлені означення *мови* характерні передусім для мовостилю Віри Вовк, пор.: *Цікаві обличчя дивилися б просто на мене,/ Сказали б на мові співучій і рідній:/ «Чого ти шукаєш, чужинко?»;* *Люди їх слухали в рідній мові,/ в слов'янськiм говорі сопілковім; Як гірко бути пророком безликої юрби/ І промовляти [...] словами/ Дзвінкої нечуваної мови; Ти передав нам вартості нетлінні/ В обряді та золотоустій мові; Зійшли йому співати стиха/ Слова від мене сопілкові [...]/ Хай колисанкою бринять/ Слова від мене сопілкові; Тільки мій дух неспокійний літав би, крилатий,/ Шукати своє гніздо в пісні правдивій,/ в людянім слові*. Проілюстрована епітетизація дає особливе відчуття мовної свідомості авторки, її заглибленості в естетичну сутність національної мови. А це водночас визначає перспективність закріплення наведених контекстів у національно-мовній пам'яті, передусім через практику наведення як типових ілюстрацій у словниках (наприклад, у Словнику епітетів, Словнику поетичної сполучуваності, також у тлумачних словниках, словниках мови письменників).

Високопоетичну ідею наснажувальної, духовно зміцнювальної сили *рідного слова, рідної мови* у діаспорній поезії конденсує епітетна сполука *слово цілюще*, посилена семантикою дієслова *оживляти* («І. Повертати до життя, робити зно-

ву живим // Образно. Відновлювати фізичні й духовні сили, робити життєдіяльним, сильним» — СУМ, V, 647): *випливе за горизонт, як крила мови,/ смуга землі, що випекла тугу в моєму серці?/ З її святого чорнозему я ліплена./ І слово її цілюще мене оживило* (В. Вовк). Семантичний взаємозв'язок (аж до контекстного ототожнення) понять *рідна земля* — *батьківщина* — *мова* у метафорично-метонімічній моделі репрезентації образу України актуалізує ідею ностальгії, туги за етнічною Батьківщиною, показує, наскільки інтенсивно «почуті в чужомовному оточенні слова рідної мови здатні викликати у людини стан особливого хвилювання, відчуття родинної близькості» (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. — К., 2009. — С. 66; далі — Єрмоленко). Маркерами цих почуттів стають, зокрема, романтично забарвлені образи *музика, казка, трембітна гра* тощо: *Твої слова у казку одягнулись,/ Щоб розказати про далекий край.../ Тобі і нам привиділись, причулись: Нам — Україна, а тобі — Китай* (В. Вовк); *Весни трембітну гру/ Ти дала мені за мову* (В. Вовк).

Позитивну оцінність продовжують художні означення, якими *мову, слова* означає Б. Рубчак: *золота вимова, слова богодайні, слова добірні, слова нехитрі* (тобто *щирі*). Пор.: *Ця золота вимова/ сочистих, перестиглих уст; Якої блакиті, яких благодійних трав,/ яких богодайних слів, що їх не дали роки; Розкльовувати сторінки покірні,/ визбирувати з них слова добірні; теплі зграї нехитрих слів.*

Поетичний ряд художніх означень *мови, слова* не обмежується тільки позитивними характеристиками, орієнтованими на романтично-елегічну тональність. Епітетна сполучуваність у її широкому вимірі засвідчує активний вихід ньюйоркців за межі ідеалізованого осмислення цього знака національної культури, його перенесення у модерний і постмодерний мовно-естетичний контекст. Про це свідчить семантика негативних, зневажливо-оцінних означень — *хитрі, лживі, слизисті, трухлі, отруєні, здрібнілі*: *Оцей наговорив багато хитрих слів,/ оставив тьму дарів, що я їх не просив* (Б. Рубчак); *Прив'язали білозора на ланцюг золотий,/ закували [...] лживими словами* (Б. Рубчак); *Вбивств жадоба [...] увінчана словом слизистим* (Б. Рубчак);

*срібні навуки/ сплели собі клубочок щастя/ за жменю **трухлих слів*** (Р. Бабовал); *я подолав/ суворі пори року [...] пройшов крізь/ пошесті жорстокі, крізь/ лукаві посмішки й/ **отруєні слова*** (Р. Бабовал).

У негативній оцінній парадигмі розгортаються метафори слова, які означають немайстерне, немистецьке висловлювання, пов'язані з несхвальною характеристикою поетичної мови. До таких належить, наприклад, епітетна сполука *протерті слова*. Спираючись на пряме лексичне значення прикметника *протертий* («який протерся від тривалого носіння, користування. // розм. З пліщинами, витертій» — СУМ, VII, 313), декодуємо зміст метафоричного вислову Б. Рубчака *портрети **протертих слів*** — «стереотипізовані, неоригінальні, позбавлені виразності вислови».

Негативна оцінка творчості, поезії, а через них — і мовної особистості творця, поета домінує в ускладнених порівняннях, зіставленнях чи протиставленнях асоціативних образах Ю. Тарнавського, Р. Бабовала: *я не поет,/ бо мої слова **грубі/ як поліна**; твої слова/ звучать як вода/ на твердий камінь* (Ю. Тарнавський); *металева, мертва — слово, мов/ уламок скла* (Р. Бабовал); *Я часто говорю такі слова,/ немов молюся до мертвих карток паперу* (Ю. Тарнавський); *і з уст прорветься/ вже/ не миле слово/ а жорсткий/ дубовий корінь* (Р. Бабовал). Своєрідну естетизацію (чи то деестетизацію) слова здійснюють епітетні характеристики *мертва*, *металева* або ж спільна основа порівняння: ознака «твердий» стосується і слова, і каменя, ознака «грубий» — і слова, і поліна, ознака «жорсткий» — і слова, і дубового кореня, ознака «здатний поранити, завдати болю» — і слова, й уламка скла.

Внутрішнє контрастування оказіонального епітета *квітневоп'яне* та заперечно-предикативної форми дієслова *не оживляло* зумовлює образно-оцінний зміст вислову *Слово **квітневоп'яне/ не оживляло жил*** (Б. Рубчак). У ньому закодована семантика емоційної неспроможності художнього слова. Натомість значення дієвості, впливовості передають метафори, в яких відповідна номінація поєднана з дієсловами *врізатися*, *зацвісти*, *дозріти*, *горіти*, *вибухнути*, *тремтіти*, *шуміти* тощо: *Нестерпне світло/ перетяло груди,/ і в серце **врізалось/***

слово (Б. Бойчук); *Та ваше слово зацвіло й дозріло, / Щоб Боже слово між людьми горіло* (В. Вовк); *є багато слів, які тремтять приємно, / уложені в барву веселки, / якими можна наповнити себе* (Ю. Тарнавський); *вибухло слово, гостріше вистрілів* (Б. Рубчак); *Хотів, щоб шквал у слові шумів, / щоб слово вітром горіло* (Б. Рубчак).

Оригінальну змістову й формальну структуру має авторський елегійно-епічний образ слова у поезії Віри Вовк, що означає поширення мови, — *Вже розпливлися хвилі твого слова*. Романтизм цієї метафори підтримує її звукописне, алітераційне оформлення.

Процес говоріння, ословлення у поезії ньюйоркців означають і традиційні загальномовні дієслова (*говорити, вимовляти, проговорювати*), й індивідуально віднайдені (*леліяти*). Пор.: *Я часто говорю [..], / немов думаючи, що хтось вимовить/ слово, на яке чекають* (Ю. Тарнавський); *Відношень дивних я знавець тонкий/ [..] і слів, що ти проговорила вчора* (Б. Рубчак); *Не виділиш слів з морської піни, / ні з соків трав, ні з вітру, ні з квіток* (Б. Рубчак).

Сприймання мови, здатності говорити як символу життя і навпаки — завмирання мови, нездатності висловлюватися як символу смерті — один із найяскравіших мотивів метафоротворення Б. Бойчука, що дозволяє встановлювати численні й тісні типологічні паралелі діаспорної мовотворчості з теренною українською і свідчить про заглиблення авторської лінгвосвідомості в українську словесну культуру. До традиційних маркерів смерті (як-от епітетна сполука *німі уста*) поет долучає образи *листки холодних слів, слова нерухоміють, язик бубнявіє*, пор.: *Тоді: / зірвеш листки/ холодних слів/ і зложиши/ на німі уста; / нерухоміють в устах/ слова, / бубнявіє язик*.

Відчуття смерті, згасання життя поет ословлює також в образі *шерехтіння слів* (пор.: *шерехтінити* — «утворювати легкий шарудливий або шелесткий звук» — СУМ, XI, 443): *При шерехтінні слів призабудемо день, / який нахилиться до смерти* (Б. Бойчук).

Прихильність Ю. Тарнавського до модерної естетики мововираження виявляють екзистенційно навантажені контексти з ключовим образом *слова*, пор.: *Візьмімся/ за олівці/ і ходім*

туди,/ де кінчаються/ слова,/ де спідниці/ починаються в очах/ і пошиті/ для зеленого кольору/ зубів,/ де руки/ зложені/ з неспокійних квадратів/ і служать на те,/ щоб порушувати/ зависи крові/ в колінах.

Конкретно-чуттєвої виразності, здатності бути відчутим на дотик, на звук, осягнути у просторовому вимірі, набуває мікрообраз мови, слова в опредметнювальних метафорах. Наприклад, в індивідуальній репрезентації Б. Бойчука слово — це матеріальна реалія, яку можна відсунути (*Боячись розвіяти світле,/ відсуваю набік слова*), вимити (*Вимий слово моє/ від зненависті стухлин/ і злости*), уявити її ландшафтні параметри (*Зійди до мене схилом слів,/ я вимолив цю мить у долі*).

Художній зміст багатьох індивідуальних метафор мотивує традиційне для національної поетики асоціативне ототожнення:

- слово — птах: *теплі зграї нехитрих слів* (Б. Рубчак);
- слово — рослина: *по нічних переказах/ тоді/ пишиця мови непомітно/ дозріває* (Р. Бабовал); *в розмовах, що ростуть мов вишні* (Б. Бойчук); *Але вічність — це чайки святе одиноцтво/ і зелена розмова німих дерев* (Б. Рубчак); *Єлисавета клала в кожне слово/ Тремтіння рос, лілей пахучий сніг* (В. Вовк);
- слово — зброя, меч: *Прийшов прибузда із чужого світла/ щоб нас розтяти слова наглим вістрям* (Б. Рубчак).

Такі авторські контексти орієнтують читача на зіставлення вказаних асоціацій із типовими для українського світосприйняття кореляціями, закріпленими в системі мови. Пор. значення фразеологізму *слово — не горобець, вилетіло — не впіймаєш*, фразеологізованої словосполуки *поранити словом* та ін. Вони свідчать про те, що «майстри слова, маючи спільний мовний матеріал, звертаючись до лексичних скарбів свого народу, вибудовують [...] свій світ мови. Поезія, проза, драма постають як мовні витвори із загальнонародних словникових джерел» (Єрмоленко, 12).

Важливий стилістичний параметр образу *мова, слово* — його сакральний вимір як конектор людини і Бога: *Відкрив уста мої,/ щоб слова виходили/ повні і чисті,/ як сльози,/ обдихані духом/ Твоїм./ Відкрив уста мої,/ щоб слова [...] / заходили в душі опущених,/ наче надія на Тебе; Вложи/ слово своє*

в душу,/ щоби краплю прозорого алмазу/ рухалося площиною свідомості/ і різьбило образ Твій./ Защепи/ слово своє у серце,/ Щоб розвиднилося у нім і прояснило риси Твої./ Загорени/ слово своє у пам'ять,/ щоби спомини приходили/ з-за потойбіччя/ і вкладалися у зміст/ Твогого імени (Цикл «Молитви»). Для таких поезій знакові не тільки конструкції звертання, що стилізують дискурс молитви, а й безпосередня актуалізація у їхньому складі образу *слово*, граматично підпорядкованого дієсловом *вложи, защепи, загорени* як смисломодельовальним стрижням прохання до Всевишнього (лексико-семантичні кореференти цього агіоніма у тексті — *Ти, дух Твій, образ Твій, риси Твої, Твоє ім'я* та ін.).

У цілковито іншому мовно-мисленнєвому й аксіологічному ракурсі окреслює образ *мови, слова* Ю. Тарнавський. Одна з найбільочіших стилістичних точок у його поезії — проблема мовної ідентифікації та самоідентифікації особистості, що була й залишається актуальною не тільки для діаспорного, але й для материкового середовища. У поемі «У РА НА» ця проблема презентована в контексті аксіологічної опозиції «рідне — чуже», лексико-семантичне розгортання якої має виразно індивідуалізований характер. Передусім це стосується експресивної тональності вербалізації *рідного* (Ю. Тарнавський отожднює поняття *рідна мова* та *українська мова*), що всупереч традиції не завжди позитивно забарвлене. Авторські метафори цієї тематичної групи здебільшого окреслені як саркастично-звинувачувальні сентенції, лексично наповнені розмовними, просторічними дієсловами (*пропили*), назвами осіб (*бездари*), іншими згрубілими одиницями: *українські покоління/ вертаються/ з нічних пиятик,/ де пропили/ рідну мову/ (несли її, несли/ тисячу років,/ дали вам у руки,/ а ви, бездари,/ пропили її за одну ніч); в Харкові харкають на українську мову, душать її в Одесі, на чорно збили у Чернівцях*. Інвективність таких колоквиалізованих метафор підкреслює фонетична близькість між стилістично зниженими дієсловами і власними назвами. Завдяки цьому встановлюються оказіональні смислові відношення у паронімічних кореляціях *Харків — харкати, Чернівці — на чорно* тощо.

Нетипову лексико-семантичну парадигму розвиває також другий член названої опозиції — *чуже*. Основні семантичні вектори його реалізації стосовно образу *мова* у поезії Ю. Тарнавського — це епітети *російська* та *англійська*. Вони показово виявляють авторське осмислення вторинного статусу української мови у співвідносних соціокультурних ситуаціях — порівняно з російською (у колишній УРСР) та англійською (у діаспорі). При цьому метафори-інвективи, негативно конотовані фразеологізовані парафрастичні сполучення, транслітеровані чи збережені у первинному, «чужомовному» написанні слова переконливо свідчать, що основну відповідальність за занепад мови поет покладає не на суспільний лад чи державу, а на людину — носія мови, продовжувача національних і мовних традицій: *з усіх боків, і вночі, і вдень, чутиметься лиш кумкання: **black, black, black***; *вже ось тисячу років мукаєш за собою, як теля за матір'ю: Хто я? Хто я? Тоді як ти [...] люд радянський, царський, цісарський, королівський, ханський, що ти руський, русин, рутенець, карпаторос, малорос, малополяк (хрунь), мадярон, лемко, козак кубанський... і ніколи не українець*. Інвективність метафор визначаємо, зокрема, за жкитими на означення мови, процесу говоріння лексемами із семантичною ознакою зневаги — *мукаєш, кумкання*.

Негативну авторську оцінку щодо чужомовних явищ в українській мові виявляють також засоби графосемантичного виділення акцентованих одиниць — курсив, лапки тощо:

тобі байдуже/ «всьо равно»/ хто ти; батьки/ ведуть своїх дітей/ в червоних нашийниках/ «галстуках»;
Темний натовп [...] / підносить/ заплакані кайдани («кандали»);
літники з півночі [...] / подзенькують ложечками/ в «стаканах» чаю; Нью-Йорк-Таймс/ прилетить/ тримаючи нарешті/ мертвий тризуб/ у дзьобі/ і Вилледж Войс/ заздрісно/ зоритиме за ним.

Як своєрідне градаційно-оцінне вивершення у розгортанні образу *чужої* мови сприймаються епічні міні-тексти на зразок: *українські діти хотіли б щось сказати, та тільки стогнуть — роти набиті англійською мовою*. Їхню загальну негативну тональність посилюють опредметнювально-вульгаризована ме-

тафора *рот набитий мовою*, дієслово із семою 'страждання' *стогнуть*, форма умовного способу *хотіли б*.

Складники антитези *українська — чужа* [мова] Ю. Тарнавський не тільки не дистанціює, але й граматично узалежнює у структурах синтаксичного паралелізму (*це не звук мільйона пащек піраній, що себе пожирують, це так говорять українці по-російському*), у дієслівних метафорах (*твоя мова вже товпиться неспокійно в устах тих, хто ще говорить по-російському*). Для розуміння внутрішньої форми й аксіології таких поетичних слововживань важливою є теза П. П. Кононенка, який вказує на взаємозумовленість понять *самосвідомість* і *мова*, оскільки свідомість формується, виявляється у мові, а мова є «найбільш універсальною формою і буття, і свідомості людини» (Кононенко П. П. Українознавство. — К., 1994. — С. 134). Інакше кажучи, маємо підстави стверджувати об'єктивне існування української мовної свідомості, яка, за висловом С. Я. Єрмоленко, «передбачає: 1) усвідомлення самодостатності своєї мови як засобу етнічної самоідентифікації особистості [у нас — діаспорних авторів — Г. С.]; 2) бачення просторового і часового поля української мови як феномена єдності, цілісності українського етносу (нації)» (Єрмоленко, 19). В цьому сенсі поетичні тексти Ю. Тарнавського про українську мову варто розглядати як спосіб вербалізації національної ідеї, один із векторів реалізації лексико-асоціативного поля «Україна», що, власне, й підтверджує стилістичну актуальність слова-образу *мова* як знака етнокультури.

Образ *мова, слово* — ключовий для розуміння світогляду ньюйоркців, для прочитування втіленої у їхніх віршах ідеї мови як духовного й естетичного коду, через осягнення якого автори приходять до своєї української національної тожсамості. Динамічний (здебільшого агресивно-глобалізаційний) контекст іншомовної культури, в якому народилася й живе поезія Нью-Йоркської групи, ще виразніше акцентує культуротворчу й націєтворчу функцію мови.